

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

AMALIY FILOLOGIYA MASALALARI

2024 Vol. 1 (5)

www.aphil.tsuull.uz

Bosh muharrir:

Saodat Muhamedova

Mas'ul kotib:

Elyor Xonnazarov

Tahrir kengashi

Aynur O'zjan (Turkiya), Baydemir Husayn (Turkiya), Alfiya Yusupova (Rossiya), Luiza Samsitova (Rossiya), Almaz Ulvi (Ozarbay-jon), Merveri Ismailova (Ozarbayjon), Abdulhay Sobirov, Shoiri Isayeva, Nargiza Musulmonova, Munira Shodmonova, Oqila Turaqulova, Iroda Azimova, Yekaterina Shirinova, Dilrabo Elova, Xurshida Kadirova, Jumana-zar O'rozov, Xasan Akramov, Ra'no Azizova, Azimjon Davronov.

Jurnal haqida ma'lumot

"O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari" seriyasi - Oliy attestatsiya komissiyasi ilmiy nashrlar ro'yxatidagi "O'zbekiston: til va madaniyat" akademik jurnalining ilovasi hisoblanib, unda professor-o'qituvchilar, doktorantlar, stajor-tadqiqotchilar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlarning amaliy tilshunoslik, amaliy adabiyotshunoslik, kompyuter lingvistikasi, o'zbek tilini davlat tili va xorijiy til sifatida o'qitish, nashirlik ishi kabi sohalarga oid tadqiqotlari nashr qilinadi.

Jurnal ilovasi bir yilda ikki marta chop etiladi.

O'zbek, rus va ingliz tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi.

Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

"O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari" seriyasi 2022-yildan chiqa boshlagan.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: aphil@tsuull.uz

Website: <http://www.aphil.tsuull.uz>

MUNDARIJA

AMALIY FILOLOGIYA

Mirvari İsmaylova

Azərbaycan, özbək və digər türk dillərinin tədrisində latın qrafikalı müasir türk əlifbalarının rolu 4

Elyor Xonnazarov

Grammatik shakllarda zamon ma'nosining ko'chishi 15

Ян Бай

Об исследовании фразеологизмов в китайском языке 27

Sayalı Cəfərova

Məxtumqulu Fəraqi Türkmən ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi 39

O'ZBEK TILINI O'QITISH MASALALARI

Dilafruz Xidoyatova

Maktab ta'limida o'zgaruvchan dunyoga tayyorgarlik..... 45

Екатерина Ширинова

Некоторые принципы и подходы преподавания узбекского языка в многоязычной и поликультурной среде..... 56

PSIXOLINGVISTIKA

Durdona Abdirayimova

Shaxs psixologiyasi va nutq munosabati tadqiqi 65

SOTSILOGIYA

Xasan Akramov, Raxmatilla Raximov

Begonalashuv va tanazzul sotsiologik muammo sifatida 72

QIYOSIY TILSHUNOSLIK

Şəkər Məmmədova

Azərbaycan və özbək dillərində sinonimlər 83

AMALIY LEKSIKOGRAFIYA

E'tibor Yaxshiyeva

Terminologiyada ekvonimiya hodisasi va ekvonimik munosabat masalasi 90

SOTSILOGIYA

BEGONALASHUV VA TANAZZUL SOTSILOGIK MUAMMO SIFATIDA

Xasan Akramov¹
Raxmatilla Raximov²

Abstrakt

Maqolada begonalashuv va tanazzul haqida fikrlar jamlanmasi keltirilgan. Bu mavzuning jamiyatdagi o'rne va ahamiyati qanchalik muhimligi, dolzarbligi, nimalarga bog'liq ravishda shakllanishi va turlari haqida aytib o'tilgan. Sotsiologlarning qarashi va fikrlari ko'rsatilgan, qay tariqa bu jarayonda jamiyatdagi individlarning bu holatga tushishi va uning oqibatlari nimalarga olib borib qo'yishi keng tarzda yoritishga harakat qilingan. Bugungi kundagi jamiyatimizda yashab o'zaro turli xildagi bo'lgan munosabatlarga kirishayotgan guruhlar va ularning a'zolari qay tariqa o'z guruhlari va jamoalaridan begonalashish sabablari va omillari ko'rib chiqilgan. Ushbu maqolada begonalashuv masalasi aynan sotsiologik muammo sifatida yoritilib, nazariy jihatdan tahlil qilingan. Maqolada Yevropa olimlarining begonalashuv muammolarini o'rganishdagi ishlab chiqilgan konsepsiyalari ko'rsatilgan. Gegel, Marks, Xabermas, Fromm kabi mutafakkirlarning begonalashuv va tanazzul haqidagi ijtimoiy qarashlarini muallif keltirib o'tgan.

Kalit so'zlar: *tanazzul, jamlanma, jamiyat, sotsiologiya, dolzarb, jarayon, individ, oqibat, harakat.*

KIRISH

Begonalashuv muammosi sotsiologiya fanining muhim masalalaridan hisoblanib, uni bir qator taniqli sotsiologlar o'z tadqiqotlarida o'rganib, turli xil qarashlar, fikrlar va xulosalarga

¹ *Akramov Xasan* – sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi.

E-manzil: xasakramov@gmail.com

ORCID: 0009-0008-1359-0448

² *Raximov Raxmatilla* – Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Sotsiologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi.

E-manzil: rahimovr4919@gmail.com

ORCID: 0009-0001-5536-7737

Iqtibos uchun: Akramov, X., Raximov, R. 2024. "Begonalashuv va tanazzul sotsiologik muammo sifatida". *O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya*. 1(5): 72-82. DOI: 10.52773/tsuull.aphil.2024.1.5/VSCV8249

kelishgan. Begonalashuv individning jamiyatdagi rolining batamom tugatilishiga va hattoki yo'q bo'lib ketishiga ham sabab bo'ladi. Jamiyatlardagi har bir guruhlar va subyektiv qarashiga ega bo'lgan individlar o'z jamiyatidagi sodir bo'layotgan ijobiy va salbiy o'zgarishlardan ta'sirlanishi, holatining o'zgarishi yuz berishi aniq. Chunki har bir sodir bo'layotgan o'zgarish xoh u salbiy bo'lsin, xoh u ijobiy farqi yo'q, baribir jamiyatdagi mavjud bo'lgan har bir guruh a'zosi o'zgarishlarga o'zining subyektiv va obyektiv munosabatini namoyon etmay qolmaydi. Jamiyatdagi olib borilayotgan siyosat, g'oya va mafkura yuqoridagi guruhlarining va ularga bevosita bog'lanib keluvchi individlarning fikrini qanday bo'lishini, keyinchalik esa har qanday yangilik yoki o'zgarishlardan qay darajada ta'sirlanishini belgilaydi. Asosan fikrlarning subyektiv tomonlama shakllanishini obyektiv qarashlar belgilab beradi. Chunki jamoviy fikrlashdan kelib chiqib ham guruh a'zolarining subyektiv qarashlari tubdan o'zgarmasa-da, lekin qisman bo'lsa-da qarashlarga va fikrlarga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Begonalashish muammosi zamonaviy davrni tahlil qilishning asosiy yo'nalishlaridan biridir. G'arb mutafakkirlarining ushbu masala bo'yicha tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy jamiyatda industrializm rivojlanishining teskari tomoni sifatida paydo bo'lgan begonalashuv holati postindustrial jamiyatda dolzarb muammo bo'lib qolmoqda, unda u yangidan namoyon bo'ladi.

ASOSIY QISM

O'zining klassik shakllari narsalarning odamlar ustidan hukmronligi, tovar-pul munosabatlari bilan bir qatorda endilikda begonalashuv texnika va texnologiyaning majburlovchi kuchi, kuch-bilim va ma'no simulakrasi sifatida belgilar shaklida namoyon bo'ladi. Hozirgi vaqtda begonalashuv jamiyatning turli tomonlarini qamrab oladi: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, texnologik, ma'naviy. Shunday qilib, begonalashtirish tushunchasi inson erkinligining yetishmasligini ifodalovchi butun ijtimoiy aloqalar majmuasining alohida sifat holati sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni zamonaviy sivilizatsiyarivojlanishidagi salbiy tendensiyalarni umumlashtiruvchi kategoriya sifatida ishlaydi. Begonalashishning bunday keng qamrovli tabiatidan kelib chiqqan holda, uni yengish ushun G'arbiy Yevropa falsafasida taqdim etilgan aniq nazariy dasturlarni izchil ko'rib chiqish muhim emas. Ijtimoiy-falsafiy fikrning klassik (Gegel, Marks), noklassik (Frankfurt maktabi va fenomenologik-ekzistensialistik oqim vakillari) va noklassik (strukturalizm, poststrukturalizm) nazariyalari shular jumlasidandir.

Begonalashish muammosini yengishda alohida qimmatli

va samarali konsepsiya J.Xabermasning kommunikativ harakat nazariyasi va nutq etikasi hisoblanadi. Biz buni tasodifan tanlaganimiz yo'q: loyiha sifatida zamonaviylik tushunchasi dissertatsiya ishining o'zida rpaydo bo'ladi. Xabermasning mashhur so'zidan foydalanib, biz «zamonaviylik loyhasi tugallanmagan», deyishimiz mumkin, chunki u ratsionallikning gumanistik (va shunchaki instrumental emas) imkoniyatlarini to'liq anglamagan va ishlatmagan. Xabermasning ko'p jihatdan fikrlashi V.Benjamin qarashlari mantig'ini rivojlantiradi. Gap shundaki, uning tarixga oid mulohazalari zamonaviylik davrini anglashning yangilanishiga xizmat qiladi. Har bir yangi avlod nafaqat kelajak avlodlar, balki o'tgan avlodlar boshidan kechirgan taqdirilar uchun ham javobgardir. O'tmishdagi tajribalarni kelajakni nazarda tutgan holda o'zlashtirib, zamonaviylik (hozirgi) an'analar davom etadigan va innovatsiyalar paydo bo'ladigan o'sish nuqtasi sifatida saqlanib qoladi. Biz bu muammoni faqat G'arb falsafasiga mos ravishda o'rganish bilan sheklanmaymiz. Aytish joizki, bu asarning alohida ahamiyati, bizningcha, rus falsafiy tafakkurida ham insonning o'z-o'zidan begonalashuvini yengishning o'ziga xos yo'li borligi bilan bog'liq.

Zamonaviy jamiyatda insonning o'z-o'zidan begonalashishining asosiy manbai bu «tiriklar ustidan hokimiyat» sifatida yoki iste'mol kushisi sifatida yoki belgining mafkuraviy kuchi sifatida mavjud bo'lgan hamma narsani qamrab oluvchi kuchdir. Birlashishning murosasiz tamoyilining ma'naviy va amaliy qiymatiga asoslangan o'zbek jamiyati salohiyatini osishi orqali insonning o'zini o'zi begonalashtirishni bartaraf etish imkoniyatlarini o'rganish orqali istalgan natijaga erishish mumkin. Ushbu dasturni amalga oshirish imkoniyatining asosiy sharti Yevropa ratsionalligini subyekt-obyektdan rivojlanishning subyekt-subyekt tuzilishiga tubdan o'zgartiradi.

Hozirgi jamiyat hayotida quyidagi begonalashuv turlarini ajratib ko'rsatish mumkin: 1. Iqtisodiy. 2. Siyosiy. 3. Madaniy. 4. Ijtimoiy. 5. Ruhiiy.

Bu begonalashuv turlari o'zlarining ma'lum bir shakllariga egadirlar. Masalan, iqtisodiy begonalashuv ushta shaklga ega: 1) Faoliyatdan begonalashuv. 2) Faoliyat boshqaruvidan begonalashish. 3) Faoliyat natijalaridan begonalashish. Siyosiy begonalashish siyosiy hokimiyatdan begonalashishdan; madaniy begonalashish muloqatdan, insonlarning bir-biridan; psixologik begonalashuv o'z-o'zidan begonalashishdan iborat bo'ladi.

Begonalashuv jarayoni va tanazzul bir-birlariga bog'liq

hodisalardir. Agar jamiyatda ishlab shiqarish sur'atlari keskin pasaysa, xo'jalik aloqalari uzilsa, pulning qadri tushib ketib, narxlar tez sur'atlarda oshib ketsa, boshqaruv tuzilmalari izdan chiqsa va siyosiy tangliklar vujudga kelsa, biz jamiyatning hamma sohalari tanazzulga ushrgan, deb fikr yuritishimiz mumkin. Bu shuqur tanazzul insonlarning kushli begonalashuv olamiga salbiy ta'sir qilishi, ba'zi tartiblarni kirgizishi aniq. O'z navbatida begonalashuv jarayoni qanchalik kengaysa, tanazzul ham shunchalik, cuqurlashib boraveradi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida mehnatning taqsimlanishi ro'y beradi. Bu esa taraqqiyot uchun qo'yilgan ulkan qadamdir. Lekin shu bilan birga ijtimoiy mulkchilikka asoslangan ijtimoiy munosabatlarning shunday bir turi - ishlab shiqarish munosabatlari shakllanadiki, uning asosida bevosita ishlab chiqaruvchi ishlab chiqarish vositalaridan uzoqlashib, asta-sekinlik bilan o'z mehnati natijasida begonalashib boradi. Endi bu ishlab chiqaruvchi shaxs uchun mehnat unumining ham qizig'i yo'q. Marksizm ta'limoti bo'yicha xususiy mulk ijtimoiylashtirilgach, ishlab chiqarish vositalariga endi bevosita ishlab chiqaruvchilar umumiy egalik qilishlari kerak edi. Lekin ijtimoiy amaliyotda esa buning aksi bo'lib chiqdi. Siyosiy hokimiyatni bosib olgan proletariat ishlab chiqarish vositalarini davlat mulkiga aylantirdi. Sotsiolistik revolyutsiya mantig'iga ko'ra, bu tadbirlar begonalashuv jarayoni ildiziga bolta urushi kerak edi. Lekin 70 yillik tarix davomida bizga uqtirib kelingan ijtimoiy mulk davlat mulki edi. Bu mulk esa xususiy mulkning eng jirkanch, adolatsiz turi bo'lib chiqdi. Shunki davlat mulki o'zining real egasiga ega emas edi. U bir mavhum tushuncha edi. Mehnat kishisi esa yana mulkdan begonalashdi. Davlat mulki esa davlat apparatining xususiy mulkiga aylanib, bu nomenklaturani "yangi" sinfga aylantirdi. Bu salbiu jarayonlar natijasida ishlab chiqarish o'zining haqiqiy egasini topa olmadi.

Siyosiy jabhada ham siyosiy hokimiyatdan jamiyatning ko'pgina a'zolari begonalashtirildilar. Ya'ni, siyosiy hokimiat xalq hokimiyati, umumxalq hokimiyati, deb e'lon qilingan bo'lsada, aslida u ma'lum bir guruhning - elitaning xususiy mulkiga aylandi. Buning asosida esa butun bir xalq davlat siyosiy hokimiyatidan begonalashdi va bu begonalashgan omma bilan nomenklatura orasida ulkan jarlik paydo bo'ldi. O'z navbatida bu jarayonlar siyosiy tanazzulga olib keldi va bu tanazzul tufayli tashqi dushman yenga olmagan totalitar davlat o'z-o'zidan parchalanib ketdi. Madaniy sohadagi begonalashuv ham anchagina chuqur salbiy oqibatlarga olib keladigan ma'naviy tanazzulni keltirib chiqardi. Jamiyatda sog'lom

muhitni yaratishda ma'naviyat va madaniyatning o'rni o'zgacha. Chunki, ular individlarning barkamol bo'lib shakllanishlariga katta ta'sir ko'rsatadilar. Agar jamiyat a'zolari o'z ma'naviyatlari, boy madaniy meroslaridan uzoqlashib ketib, undan begonalashsalar, ular endi o'zlarining kelib chiqishlaridan tortib, to o'z millatlarining ham milliy urf-odatlarini, an'analarini ham inkor qila boshlaydilar. Masalan, boy madaniy merosimizdan begonalashuvimiz bizlarni atoqli adib Chingiz Aytmatovning ta'biricha, "manqurtlarga aylantiray" dedi, [Xadjiyev 2015] ya'ni biz o'z xalqimiz tarixi, milliy ozodlik harakatlari va ularning sarkardalari, dinimiz va o'zligimizdan uzoqlashib qoldik.

Ruhiiy begonalashuv – bu, insonning o'z mohiyatidan uzoqlashishdir. Ushbu muammoni nemis mutaffakiri Erix Fromm juda yaxshi ishlab chiqqan. Uning fikrisha, inson mohiyati doim o'ziga dushmanlik kayfiyatida bo'lgan sotsial tuzilma ta'siri ostidagi inson o'z-o'zidan begonalashuvining har bir darajasiga ma'lum bir sotsial xarakter - dunyorarashlik, eksplutatorlik, reseptiv (andozalik, qolir), bozorga oidlik xosdir. Insonlar bir-birlaridan munosabatda, muloqotda begonalashsalar, o'z-o'zlaridan begonalashish ham yuz beradi, chunki insonlarning bir-birlaridan begonalashuvlari oqibatida ular yakkalanish, zerikish va hayotga qiziqishlari so'nishi vujudga kelishi mumkin.

Gegel zamonaviylikning asosiy tamoyili sifatida subyektivlik tamoyilini ilgari suradi. Hegel nuqtai nazaridan u ikki tomonlama xarakterga ega. Bir tomondan, subyektivlik tamoyili yangi dunyo tartibining tarixiy rivojlanishi nuqtai nazaridan shubhasiz ustunligini aks ettiradi - bu taraqqiyot belgisidir. Hegel tarix oldinga siljishiga ishongan [Hegel G.V.F. 2002]. Shu o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, uning bu boradagi qarashlari o'zidan oldingi ma'rifat faylasuflarining taraqqiyotiga bo'lgan e'tiqodidan farq qiladi. Ba'zi falsafa tarixchilarining fikriga ko'ra, Hegel tarixning rivojlanishi insonning ko'proq empirik bilim va yaxshi texnologik imkoniyatlarni egallashi bilan bog'liq deb o'ylamagan [Skirbekk G., Gilye N. 2003]. Ma'lumki, hozirgi zamon falsafasidan boshlab, shaxs fikrlaydigan va faol harakat qiluvshi subyekt sifatida belgilanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Hegel falsafasi o'zining ichki niyatida "amaliy ruh metafizikasiga" aylanadi [Sergeev K.A. Slinin. Ya.A. 1994]. Zamonaviy jamiyatning paydo bo'lishi insonning har tomonlama emansipatsiyasi bilan birga bo'lib, bu voqelikning faol bilish subyektiga va unga qarshi turadigan bilish obyektiga bifurkatsiyasida ifodalangan. Tarixan, insonning o'z mohiyatidan begonalashishining birinchi sohasi ong maydoni, to'g'rirog'i, insonning o'zini dunyoni oqilona o'rganishga

qodir bo'lgan dastlab aqlli mavjudot sifatida o'ylashi edi. Jamiyatni modernizatsiya qilishni Hegel aynan aks ettirish makonida, inson tafakkuridagi "mutlaq ruhning boshqa mavjudoti" imkoniyati bilan bog'lagan.

Gegel zamonaviy dunuoning tug'ilishi davri faylasufi bo'lsa, Marks allaqachon «harakatda» zamonaviy davrning zamondoshi edi. Dinamika, rivojlanish, taraqqiyot g'oyasi o'zining amaliy tasdig'ini topdi: materiya va energiyaning saqlanish qonunlarining ochilishi, Charlz Darvinning evolyutsion nazariyasi, tirik organizmlarning hujaura tuzilishining ochilishi, simli telegrafning (telefon) ixtirosi, parovoz va boshqalar. Bu haqda J.Xabermas yozganidek, "temir yo'l zamonaviy davr ongini yaratgan bo'lishi dargumon. Ammo XIX- asrda u tom ma'noda zamonaviylik davrini ommaviy anglash ramzi bo'ldi - lokomotiv taraqqiyotning barcha hayotiy tuyg'ularni safarbar qilish sifatida talqin qilingan bosh aylanadigan tasvirga aylandi [Xabermas Yu. 2003]. Shuning uchun Marks jamiyatni modernizatsiya qilishni tabiiy resurslardan tobora samarali foydalanish va tobora jadal rivojlanish, global aloqa tarmog'ini kengaytirish bilan bog'laydi. Endi ijtimoiy taraqqiyot imkoniyati refleksli biluvchi subyekt emas, balki aktyorlik va ishlab chiqarish amaliyotiga asoslangan.

Gegel falsafasi gnoseologiyasiga e'tibor qaratib, ruhning shakllanish jarayonini subyektning o'z-o'zini anglashi sifatida tushunsa, Marks falsafasi «amaliyot falsafasi» sifatida e'tiborni harakat qiluvchi subyekt va boshqariladigan obyektlar dunyosi o'rtasidagi munosabatlarga qaratadi, tushunadi. Inson zotining o'z-o'zini yaratish jarayoni sifatida paydo bo'lishi. Shunday qilib, Marks uchun bu refleksiv emas, balki ijtimoiy voqelikka mehnat munosabati muhim ahamiyatga ega. Marksning fikricha, mehnat insonning asosiy xususiyati bo'lib, unga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, ijtimoiy taraqqiyotning muayan sharoitlarida mehnat insonning o'z muhim kuchlaridan o'zini o'zi begonalashtirish omiliga aylanadi. Boshqa tomondan, u ijtimoiy amaliyotning universalligi ko'rinishida va pirovard natijada umuminsoniy mehnat shaklida namoyon bo'lib, shaxs tomonidan uning umumiy mohiyatini "o'zlashtirish"ga yordam beradi. Begonalashgan mehnat toifasi, shubhasiz, Marksning iqtisodiy-falsafiy qo'lyozmalarida markaziy o'rinni egallaydi. Mehnat va moddiy ishlab chiqarish Marksning fikriga ko'ra insonning umumiy hayotini tashkil qiladi deb hisoblaydi [Marks K. 1974]. Inson "nafaqat tabiiy mavjudotdir, u o'zi uchun ijtimoiy mavjud va shuning uchun ham umumiy mavjudotdir." Inson va hayvon o'rtasidagi bu o'ziga xos farq tabiat tomonidan berilmaydi, u butun insoniyat tarixi

davomida ishlab chiqarish jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Ishlab chiqarish o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy jarayon bo'lib, u alohida shaxsning faoliyati sifatida mumkin emas, u insonning ijtimoiy mohiyatini belgilaydi. Ishlab chiqarish tufayli "tabiat uning odamning mahsuli va uning haqiqatiga aylanadi. Shuning uchun mehnat obyekti insonning umumiy hayotini obyektivlashtirishdir". Inson ongida bo'lgani kabi, o'zini nafaqat aqliy jihatdan, balki o'zi yaratgan dunyoda ham haqiqatan, faol ravishda o'ylaydi. Shundau qilib, mehnat insonning mohiyatidir, ya'ni u inson turli xil faoliyatga, cheksiz taraqqiyotga qodir ijtimoiy mavjudotdir.

Marksning fikricha, mehnatning bu konstruktiv xususiyati Gegel tomonidan "Ruh fenomenologiyasi" asarida allaqachon ifodalangan. Marks qayd etishicha, Gegel mehnatni obyektivlashtirish (inson faoliyati) va obyektivsizlashtirish (tabiat) birligi, ham o'z-o'zini begonalashtirish, ham uni olib tashlash deb tushungan. Marks begonalashgan mehnatni to'rt jihatda ko'rib chiqadi.

Birinchiidan, ishchi oxir-oqibat tabiatdan olingan materiallardan foydalanadi va mehnat natijasida u hayot uchun zarur bo'lgan buyumlarni, narsalarni, mehnat mahsulotlarini oladi. Shu bilan birga, manba ham, mehnat mahsulotlari ham unga tegishli emas – ular unga begona. Xodim qancha ko'p xom ashyoni qayta ishlasa, qancha ko'p narsa va mahsulotlar ishlab shiqarsa, shunchalik ko'p unga tegishli bo'lmagan, unga "begona" narsalar olamiga aylanadi. Tabiat mehnatkash uchun faqat mehnat vositasiga aylanadi, ishlab chiqarishda yaratilgan narsalar, narsalar esa jismoniy mavjudlik vositasiga aylanadi. Ular ishshini bo'ysundiradilar, u ularga to'liq bog'liqdir.

Ikkinshidan, mehnat faoliyati jarayonining o'zi ishchi uchun majburiydir. Uning tanlovi yo'q: u uchun ishlash yoki ishlamaslik, chunki u boshqacha tarzda mavjud bo'lish imkoniyatini ta'minlay olmaydi. Biroq, bunday mehnat mehnatga bo'lgan ehtiyojni qondirish emas, balki boshqa barcha ehtiyojlarni qondirish vositasidir. Shuning uchun, mehnatda emas, balki faqat tashqi mehnat, ishchi ozod bo'ladi, u o'zini boshqaradi. U inson va hayvonlar uchun umumiy bo'lgan hayotiy funktsiyalarni bajargandagina o'zini erkin his qiladi. Marksning fikricha esa, insonning erkin o'zini-o'zi faoliyatidan iborat bo'lgan ma'naviy mohiyati jismoniy borliqning elementar ehtiyojlarini qondirishning oddiy vositasi darajasiga tushadi.

Ushinshidan, begonalashtirilgan mehnat majburiy mehnat sifatida, Marks ko'rsatganidek, odatda ishchini "qabilaviy hayot"dan mahrum qiladi. Inson zoti tabiatda yashaydi. Insonning o'zi tabiiy

mavjudot, uning hayoti tabiat bilan uzviy bog'liqdir. Bu bog'liqlik, Marksning fikriga ko'ra, tabiat bilan faol aloqa bo'lib, unda mehnat va ishlab chiqarish asosiy narsadir. "Ishlab chiqarish hayoti qabilaviy hayotdir. Bu hayotni tug'diradigan hayotdir [Marks K. 1974]". Lekin ishchi uchun aksincha, mehnat "turdagi" begonalashtiruvshi kuch sifatida namoyon bo'ladi va shuning uchun mehnat faqat o'zining shaxsiy hayotini saqlab qolish vositasidir va hech qanday holatda hayotdir. Shuning uchun ishchi ishlab chiqarish va tabiatga erkin odam sifatida emas, balki ishchi sifatida, ya'ni begona, hatto dushman sifatida munosabatda bo'ladi. Bu umumiu insoniy mohiyatini ishchidan tortib olinganligini ifodalaydi.

To'rtinchidan, majburiy mehnat odamlar o'rtasida begonalashuvni keltirib chiqaradi. Ishchilar bir-biriga begona, chunki ular yashash uchun ishlash imkoniyati uchun raqobatlashadilar. Ishchilar ularni ishlashga majburlaydigan va mehnat mahsulini olib qo'yadiganlarga ko'proq begona. Bu begonalashuv kapitalistga ham ta'sir qiladi, u kapital qo'yishi kerak va boshqa ishlab chiqarish vositalari egalari bilan mehnat izlab raqobat qilishga majbur bo'ladi. Agar ishchining o'zi kapital bo'lsa, kapitalist esa o'z mehnatining xizmatkori bo'lib, olingan narsalarni ko'raytirishga xizmat qiladi.

Sotsialistik jamiyat, agar uning iqtisodiy asosi - mulkka bo'lgan davlat mulki, uning barcha a'zolarining ongiga mos keladigan bo'lsa, eng yuqori darajada samarali faoliyat ko'rsatishi mumkin, bunda ustunlik kollektivistik, axloqiy, ijtimoiy tamoyildir. Maqolamizda faol muhokama qilinayotgan begonalashish muammosining o'ziga xos yozma tarixi yo'q. Mantiqni kuzatishga imkon beradigan qisqacha kontur ham yo'q. Uni shakllantiruvshi va tahlil qilishning zamonaviy paradigmasini yaratish lozim. "Kapital" da tovar fetishizmi hodisasi shaxssizijtimoiymunosabatlarni birvaqtningo'zidashaxsiylashtirish belgilarini saqlaydigan o'zgartirilgan shakl sifatida xizmat qilgan. Marksning ta'kidlashicha, tovar fetishizmi haqiqatda insoniy, ruhiy ko'rinishlarga - inson miyasining mahsullariga o'xshaydi. Ular dinda bo'lgani kabi, "o'zlarini mustaqil mavjudotlar sifatida ifodalaydi." - deb keltirib o'tadi [Gegel G.V.F. 1972].

Yuqoridagi har bir sotsiolog yoki faylasuflarning fikri, yo'nalishi va shu bilan birga subyektiv qarashlarini solishtirish va tahlil qilgan holda umumiy bir optimal javobga kelib to'xtash mushkul ish albatta. Lekin shunday bo'lsada begonalashuvning tanazzulga qadar borib, keyinchalik esa ma'lum bir ma'noda jamiyatning jar yoqasiga kelib qolmasligi ushuncha harakat qilish juda muhim masala bo'lib qolaveradi.

XULOSA

Axborot jamiyati tadqiqotchilarining asarlariga Hegel falsafasidan begonalashish muammosi haqidagi g'oyalarning rivojlanishini ko'rib chiqib, bir qator xulosalar chiqarish mumkin. Birinshi xulosa shuki, Marks falsafasida batafsil o'rganilgan begonalashishmuammosihozirgizamonijtimoiy-falsafiy nazariyasida ham hayotiu muammo bo'lib qolmoqda. Hegel falsafasida insonning o'zini dastlab oqilona mavjudot sifatida o'zi haqida fikrlashning ijobiy jarayoni sifatida paydo bo'lgan, inson tafakkurida "mutlaq ruhning boshqa mavjudoti" imkoniyati sifatida, axborot asrida begonalashuv deyarli barcha narsalarni virtualizatsiya qilishga yordam beradi. Ijtimoiy munosabatlar va hokimiyat nutqining majburlashi sifatida belgi makonida begonalashuv sifatida namoyon bo'ladi. Biz ushun begonalashish muammosini zamonaviy jamiyat mahsuli sifatida o'rganish juda muhim edi, chunki zamonaviy jamiyatda monologizm va totalitarizm keyinchalik odamga ishonchni yo'qotishga olib keladigan bilish va o'z taqdiri va harakatlari uchun oqilona mavjudot sifatida harakatning subyektga asoslangan munosabati rivojlangan.

Asosan ratsional subyektning mafkurasi va monopoliyasi sifatida tushuniladigan subyektotsentrizm inqirozi natijasida strukturalizm insonning o'zini o'zi begonalashtirish muammosi va sababini oqilona subyekt tekisligidan o'tkazadi, jarayonda va natijalarda o'zini begonalashtiradi. O'z faoliyatidan, transpersonal, ongsiz tuzilmalar makoniga, qarshi ular inson tomonidan yaratilgan bo'lsa-da, lekin begonalashkuchida utomonidan amalga oshirilmaydi. Qolaversa, strukturalizm ham inson ichida tuzilma izlaydigan, uni ongning ongsiz tuzilishida ko'radigan yo'nalishga aylanib bormoqda. Subyektivlik, ekzistensial tajriba va erkinlik o'rnini obyektivlik, ilmiy xarakter va turli tuzilmalar tomonidan shaxsning qat'iy belgilanishi egallaydi. Shunday qilib, tuzilmalarni mavhum modellashtirishga bo'lgan ishtiyoq strukturalizmni o'z nutqini g'ayrinsoniylashtirishga, insonning barcha subyektiv narsalarni bilim doirasidan olib tashlashga olib keladi.

Strukturalizm o'rnini egallagan poststrukturalizm falsafasi subyektotsentrizmni tanqid qilish bilan birga strukturalizmning o'zini ham butunlay inkor etishni keltirib shiqaradi. Ongning tizimli tartiblilik uning oshiq, tartibsiz istak, kuch va haqiqiy ma'no yo'qligini niqoblaydigan belgilar makonini tushunish bilan almashtiriladi. Fuko fikricha, zamonaviy jamiyatdagi hokimiyat belgisi ruhiy me'yordir. Qachonki ruhiy me'yor o'z balansini yo'qotsa, ana shu paytdan boshlab hokimiyat belgisi ham shubhasiz

o'zgarishi aniq bo'lib qoladi. Jamiyat qanchalik individ yoki ulardan tashkil torgan guruhlarining to'laqonli ishonchini oqlab, barcha kerak bo'luvchi shart – sharoitlarni bajarmas ekan, begonalashuv shu jamiyatni borgan sari jar yoqasiga tortib boraveradi. Oxir-oqibat bu jamiyatdan ishonchsizlik, tushkunlik, g'azab va shu kabi negativ holatlar kuzatilaveradi.

Adabiyotlar

Xadjiyev, U.Sh. 2015. Sotsiologiya. Urganch.

Гегел, В.Ф. 2002. Феноменология духа / Г.В.Ф. Гегел / пер. с нем. СПб.: Наука.

Скирбек, Г., Гиле, Н. 2003. История философии. / Г. Скирбекк, Н. Гиле / пер. с англ. Москва: ВЛАДОС.

Сергеев, К. Силин, Я.А. 1994. «Феноменология духа» Гегеля как наука об опыте сознания // Гегел Г.В.Ф. Феноменология духа.

Хабермас, Ю. 2003. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас / пер. с нем. М.: Вес мир. С. 67.

Маркс К. 1974. Соч. / К. Маркс, Ф. Энгелс. Соч. – Т. 42. – М.: Политиздат. С. 164.

Гегел, В.Ф. 1972. О сущности философской критики // Гегел. Работы разных лет. В двух томах. Т 1. М.: Мысл. С. 282.

ALIENATION AND DEGRADATION AS A SOCIOLOGICAL PROBLEM

Akramov Xasan¹

Raximov Raxmatilla²

Abstract

The article provides an overview of opinions on alienation and degradation. It talks about how important, relevant, and depending on what the role and significance of the subject in society is formed and visible. The views and opinions of sociologists are shown, during which

1 Akramov Khasan – Doctor of philosophy in sociology (PhD), Senior teacher, of department of socio-humanitarian sciences, Tashkent State University of Uzbek language and literature.

E-manzil: xasakramov@gmail.com

ORCID: 0009-0008-1359-0448

2 Rakhimov Raxmatilla – 2nd year student of Sociology at Tashkent State University of Uzbek language and literature.

E-manzil: rahimovr4919@gmail.com

ORCID: 0009-0001-5536-7737

For citation: Akramov, X., Rakhimov, R. 2024. "Alienation and degradation as a sociological problem". *Uzbekistan: Language and culture. Issues of Applied philology*. 1(5): 72-82. DOI:10.52773/tsuull.aphil.2024.1.5/VSCV8249

an attempt is made to broadly shed light on how individuals in society get into this state and what its consequences lead to. The causes and factors of the alienation of groups and their members from their groups and communities living in modern society and entering into mutually diverse relationships were considered. In this article, the issue of alienation is considered and theoretically analyzed precisely as a sociological problem. The article shows the concepts of studying the problems of alienation developed by European scientists. The author cites the social views of such thinkers as Hegel, Marx, Habermas, Fromm on alienation and degradation.

Keywords: *degradation, concentration, society, sociology, relevance, process, individ, consequence, action.*

References

- Xadjiuev, U.Sh.* 2015. Sotsiologiya. Urgench.
- Hegel, V.F.* 2002. Phenomenology of the spirit / G.V.F. Hegel / trans. from German. St. Petersburg: Nauka. p. 300.
- Skirbekk, G., Gilye, N.* 2003. The history of philosophy. / G. Skirbekk, N. Gilye / translated from English -M.: VLADOS. p. 280
- Sergeev, K.A. Slinin, Y.A.* 1994. Hegel's «Phenomenology of the spirit» as the science of the experience of consciousness // Hegel G.V.F. Phenomenology of the spirit. p. 29.
- Habermas, Yu.* 2003. Philosophical discourse on modernity / Y. Habermas / trans. from German. M.: The whole world. p. 67.
- Marx, K.* 1974. Op. / K. Marx, F. Engels. Op. – Vol. 42. – M.: Politizdat. p. 164.
- Hegel, V.F.* 1972. On the essence of philosophical criticism // Hegel. Works of different years. In two volumes. T 1. M.: Thought. p. 282.

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot
va axborot agentligi tomonidan № 0936 raqam bilan ro'yxatdan o'tgan.
Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga
kiritilgan (30.10.2021. № 308/6).

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz
E-mail: uzlangcult@gmail.com

Bosishga 27.02.2024-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturasida.
Nashr b.t. 7.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida
tayyorlandi va sahifalandi.
"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.
Adadi 300 nusxa. Buyurtma №3.
Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.